

Kitap Tanıtımı / Book Review

Zana Baykal*

Selin Çağlayan,
Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık
Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011

Arap Devrimleri ile birlikte Ortadoğu'da otokratik rejimler yıkılmış ve tüm bölgeyi etkileyen siyasal bir değişim yaşanmıştır. 2010 yılında başlayan söz konusu halk hareketlerinin en temel taleplerinden biri de özgürlük ve adalet arayışı olmuştur. Otokratik yönetimlerini devirmeyi amaçlayan halk hareketlerinin gerçekleştiği ve devam ettiği ülkelerde, İslami ilkeleri benimsemiş bir düzen arayışında olan gruplar hükümetleri tarafından tehdit olarak algılanmış ve sürekli baskı altında tutulmuşlardır. Devrim hareketlerinde halkları mobilize eden İslami gruplar devrimlerden sonra kendilerine bir alan bulmuş ve önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Böylece; Mısır'da Hürriyet ve Adalet Partisi, Libya'da Adalet ve Kalkınma Partisi, Tunus'ta En-Nahda Partisi kurulmuş ve seçimler yoluyla siyasal sisteme entegre olmuşlardır. Fakat bu siyasal hareketlerin sürdürdüğü mücadele Mısır'da askeri darbe ile sekteye uğramış ve siyasi alandaki ilk deneyimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İslam'ın iktidar ile ilişkisi konusundaki anlayışlarının önceki yönetimin anlayışından farklı olması darbeye giden sürecin asıl nedeni olarak görülmektedir. Her ne kadar bu partiler siyaset yaşamlarına yasal bir şekilde henüz başlamış olsalar da kendilerini İslam'ı bir tür siyaset üretme paradigması olarak kabul eden ve 1928'de Mısır'da Hasan El-Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler Örgütü'nün mirasçıları olarak görmektedirler. Bundan dolayı; geniş bir coğrafyayı etkileyen Müslüman Kardeşler Örgütü'nün ortaya çıkış nedenleri, düşünce yapısı ve hareket tarzı bilinmeden Ortadoğu'daki gelişmelerin analiz edilmesi oldukça güçtür. Bu doğrultuda, "Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık" kitabı, örgütü odak noktasına koyarak siyasal İslam'ın serüvenini anlatmaya çalışmaktadır.

Selin Çağlayan İslamcılık konusuna olan merakının Ortadoğu'da gazeteci olarak görev yaptığı dönemde başladığını ifade etmektedir. Çeşitli gazete, radyo ve televizyon kanallarında diplomasi ve uluslararası muhabir sıfatıyla görev yapmıştır. Yıllarca sahada bulunmasından ve gelişmeleri yerinden takip etmesinden dolayı kaynaklara birinci elden ulaşabilmiştir. Daha önce "İsrail Sözlüğü" adlı kitabını yazmış olan yazar "Filistin Sözlüğü" adlı çalışması için araştırmalar yaparken siyasal İslam üzerine yoğunlaşmış ve bu yoğunlaşmanın ürünü olarak söz konusu kitap ortaya çıkmıştır.

Çağlayan'ın kitabı on beş bölümden ve bölümlerin alt başlıklarından oluşmaktadır. Kitabın ilk üç bölümünde yazar, terminoloji tartışması yapmakta ve tecdit ile teceddüt kavramları arasındaki farklılığı ortaya koymaya çalışmaktadır. Ardından İslamcılığa temel teşkil etmiş olan tecdit ve teceddüt

* Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

hareketlerini kronolojik olarak ele alıp kolonyalizmle ilişkilendirmektedir. Yazara göre; kolonyalizme tepki olarak ortaya çıkan bu hareketler, İslam'ı siyasi bir ideolojiye dönüştüren İslamcılık akımına zemin hazırlamıştır. Yazar; Türkiye'de ve Batı'da devam eden İslam ve İslamcılık tartışmalarından söz ettikten sonra fundamentalist İslamcılığın kökeninin İbn-i Teymiyye'ye dayandığını belirtmektedir. İbn-i Teymiyye'nin İslamiyet'in gerçek temellerine ve selefi modeline dönülerek eski gücüne ulaşabileceği düşüncesinin kolonyalizm döneminde Vahhabi akımına ilham verdiğini ifade etmektedir. Yeni Osmanlılar dediği Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi aydınların Batı düşüncesinin ürünü olan kavram ve kurumlarla İslam düşüncesini birleştirmek çabalarını ise Modern İslamcılığın ilk işaretleri olarak yorumlamaktadır. Bu tartışmalardan sonra; Modern İslamcılığın önderleri olarak kabul edilen düşünürlerin hayatını ve düşüncelerini incelemeye başlamıştır.

Kitapta modern İslamcılığın önderleri olarak Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Muhammed Reşit Rıza ve Hasan El-Benna sayılmakta ve yaşam öyküleri birbirinden ayrı bölümler halinde incelenmektedir. Afgani'nin belirsiz ve şüphelerle dolu yaşamı üzerine değişik fikirler olduğu anlatılarak Pan-İslamist ve milliyetçi fikirleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu doğrultuda fikirlerini yayma çabaları ve iktidarı elinde bulunduranları etkileme girişimleri genişçe anlatılmıştır. Bu konuda en kapsamlı çalışmaları yapan Nikkie Keddie'den de alıntılar yapılarak Afgani'nin siyasi talepleri için İslam'ın gücünü kullanan ilk modern Müslüman eylemci ve reformu bir Batı dayatması olarak değil gerçek İslam'a dönüş olarak gören bir uyarıcı olduğu dile getirilmektedir. Afgani Panislamizm politikasının gerçekleşmesini İslam ülkelerinin teker teker bağımsızlık kazanmasına bağlamaktadır. Bundan dolayı İslam ülkelerinde milliyetçiliği yarmaktan sorumlu tutulmaktadır. Yine; Londra'ya yaptığı bir ziyarette "yeni reformasyonun Luther'i" diye takdim edilmesi onun yaşamı üzerindeki şüpheleri beslemektedir. Böylece kitap, onun karmaşık kimliği üzerine eğilerek okuyucunun merakını canlandırmaktadır. Afgani'den sonra gelen öğrencisi Muhammed Abduh'un modernizm ile İslam'ın ortak nokta olarak aklı dayandıkları iddiasıyla İslami kurumların modernize edilmesi hareketine esin kaynağı olduğu belirtilmiştir. Muhammed Reşit Rıza'nın da Afgani'nin takipçisi olduğu ve siyasi reform düşüncesini nasıl hayata geçirmeye çalıştığı incelenmiştir. Çalışmaları ve hayatı ele alınan diğer İslamcı önder ise Müslüman Kardeşler Örgütü'nün kurucusu Hasan El-Benna'dır. İslami reform düşüncesinin kitlelere mal edilmesi konusundaki başarısıyla diğer İslamcı önderlerden ayrı olarak incelenmektedir. Benna dönemi ve sonrası Müslüman Kardeşler'in takındığı siyasi tutumlar analiz edilmeye çalışılmaktadır. Dokuzuncu bölümde yazar; Seyyid Kutub'u radikal İslamcılığın atası olarak betimlemektedir. Hapishane yıllarının düşüncelerini, düşüncelerinin ise İran Devrimi ile Müslüman Kardeşler'i nasıl etkilediğine yer vermektedir. Sonraki bölümlerde örgütün Mısır'daki gelişmeler karşısındaki siyasi tavrı ele alınmaktadır.

Kitabı ilginç kılan konular on ikinci bölümden itibaren başlamaktadır. Bu bölümden itibaren yazar, kendi deyişiyle İslamcılığın Batılı köklerini aramaktadır. İlk önce; Afgani ve Abduh'un masonluklarına ilişkin iddiaları gündeme getiren yazar; Afgani'nin kurduğu El-Urvatu'l Vuska adlı örgütten

söz edip örgütün masonik tarzda işlediğini iddia etmektedir. Aynı zamanda Nikkie Keddie'nin ulaştığı bazı belgelerde Afgani'nin mistik alfabeler sayısal kombinasyonlar ve ezoterik makaleler gibi konulara ilgi duyduğunun altı çizilmektedir. Afgani'nin, halifelüğün Osmanlılar'dan alınıp Kureyşli birine verilmesi gerektiğini düşünen İngiliz diplomat Wilfrid Blunt ile ilişkisi de yazarın dikkatini çekmiştir. Benzer şekilde Seyyid Kutub'un düşüncelerinde de Batılı izler arayan yazar; onun Nobel ödüllü Dr. Alexis Carrel ile ABD'nin eski Dışişleri Bakanlarından John Fuster Dulles'in düşüncelerinden etkilendiğinden söz etmektedir. Bu iki düşünür de dinin toplum yaşamından çıkarılmasına tepki duymakta ve toplumun hem ahlaki hem de ruhi açıdan dejenere olduğunu düşünmektedir. Seyyid Kutub da yazarların bu tespitlerini paylaşmakta ve eserlerinde onlardan alıntılar yapmaktadır. Böylece yazar İslamcılık düşüncesinde Batılı izler bulunduğuna dair tezine kaynak bulmaya çalışmaktadır. Son bölümde ise İslamcılığın küreselleşmeye bağlı olarak yeni formatlarla yoluna devam edeceği iddialarını gündeme getirmektedir. Kitabın temel argümanı bu bölümde açığa çıkmaktadır.

Yazar; sonuç olarak, Batılı izlere sahip olan İslamcılığın 19. yüzyıldan itibaren küresel güç çatışmaları tarafından kendi çıkarları doğrultusunda ülkesel ve bölgesel politika ile coğrafyaların şekillendirilmesi amacıyla gerektiğinde savaş ve çatışmalar için üretilerek kullanılageldiğini iddia etmektedir. Bu noktada yazar; küresel mücadelenin 'globalleşme taraftarları ile globalleşmenin global reddini savunanlar', 'Yahudiler ile Hristiyanlar' ve 'Amerikan ile Anglo-Dutch sistemleri' arasında olduğunu savunan tezleri temel almaktadır. Söz konusu grupların küresel düzen tahayyüllerinin çatışması sonucu ortaya çıkan çekişmede İslamcılık, –hem radikal hem ılımlı İslamcılık- komünizm, milliyetçilik, faşizm gibi ideolojilerin çıkar ekseninde kullanıldığını düşünmektedir. Yine İran İslam Devrimi'nin, AB projesinin, Jön Türk politikalarının ve 28 Şubat sürecinin bu çatışmalar sonucunda gerçekleştiği iddialarını gündeme getirmektedir. Kısaca; küreselleşme sürecinde insanların kutsal davalarının aslında büyük güç mücadelelerinde kullanılan birer enstrümana dönüştüklerini savunmaktadır. İslamcılığın sanılanın aksine siyasi durumlar karşısında istediği gibi bir pozisyon aldığı düşüncesine karşı çıkmaktadır. Onun pozisyonunu belirleyen küreselleşme ve bu küreselleşme içinde devam eden hakimiyet mücadeleleri olduğunu ileri sürmektedir.

Yazar gerçekçi bir argümana sahiptir. Gerçekten de tarih boyunca küresel güç mücadelesinde bulunan tarafların çıkar ekseninde zaman zaman operasyonel faaliyetlerde bulundukları bir gerçektir. Yazar, Türkiye'nin 28 Şubat sürecini küresel sermayeye eklemlenmesini reddettiği için yaşadığını iddia etmektedir. Belgelerle sunulmamasına rağmen süreç genel olarak bu yorumuyla kabul görmektedir. Benzer şekilde, kitapta yer almamasına rağmen 1959 yılında İran başbakanı Muhammed Musaddık'ın bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılması da küresel güç mücadeleleri sonucu meydana gelmiştir. Musaddık'ın İran petrollerini millileştirme kararı almasının büyük petrol şirketlerinin çıkarlarını tehdit etmesi sonucu İngiliz ve Amerikan istihbarat servisleri "Ajax Operasyonu" adı ile İran'da bir darbe gerçekleştirmiştir. CIA'nin rolünü itiraf ettiği ve kendi yayımladığı belgelere dayanan olay, yazarın da savunduğu gibi küresel güç mücadelesinde çıkar eksensli operasyonların gerçekleşirebileceğini kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.¹

Yazar argümanını sunarken tarihteki bütün olayların bu şekilde meydana geldiğini ileri sürerek abartıya kaçmaktadır. Neredeyse kendiliğinden gelişebilecek bir olaya ihtimal vermemektedir. Dünya üzerindeki olayların sürekli olarak bir takım güçler tarafından kurgulanıp yönlendirildiği varsayımı toplulukların, bireylerin ve inançların gücünü küçümsemektedir. Oysaki yaşanan olaylar çok boyutludur ve etkenleri çeşitli olabilir. İran İslam devrimini sosyal, kültürel, politik ve tarihi köklerinden tamamen bağımsız bir şekilde bir tek nedene bağlamak oldukça indirgemeci görünmektedir.

Yazar kendiliğinden gelişebilecek olayların ihtimalini göz ardı ederek yanılgıya düşmektedir. Çünkü küresel rekabet içindeki tarafların kurgulamadığı veya yönlendiremediği olaylar da bulunmaktadır. Tarafların bu tür olaylarda izledikleri yol kasımum derecede fayda elde etmeye çalışmaktır. Onların bu tür olaylardan çıkar elde etmeye çalışmaları kendilerinin bu olayları planladığını ortaya koymamaktadır. Örneğin Tunus'taki Yasemin Devrimi üniversiteli işsiz bir gencin kendini yakmasıyla kendiliğinden gerçekleşmiş ve uluslararası statüko ile herhangi bir problemi olmayan bir hükümet devrilmiştir. Uluslararası güçlerin devrim sonrası hükümetleri etkileme çabaları onların bu devrimi yarattıkları anlamına gelmemektedir.

Çağlayan kitabında İslamcılığın serüvenini yazmıştır. İslamcılığı tarihi köklerinden alıp günümüze kadar taşımaktadır. Mısır'daki gelişimi üzerine yoğunlaşarak analiz yapmaya çalışmıştır. Her bir bölümü ayrı birer kitap olabilecek kadar yoğun konuları işleyen yazar, bunları büyük bir ustalık ile bir araya getirmiş ve okuyucuyu sıkmadan konular arasında geçiş yapabilmıştır. Bundan dolayı; kitap okuyucunun merakını sürekli bir biçimde canlı tutmayı başarmıştır.

Selin Çağlayan'ın dili akademik kaygılar taşımadığından sürükleyicidir. Kitabı istediği gibi yönlendirebilmiştir. Yazarın gazetecilik kimliği üslubuna da yansımıştır. Bundan dolayı bölümlerin alt başlıkları gazete manşetlerini andıran ve merak uyandıran bir şekilde kurgulanmıştır. Örneğin; "Afgani'nin Masonik Modele Dayalı Gizli Örgütü", "Rıza'nın Gizli Hayatı?", "Esrarengiz Cemaleddin Afgani", "Efsanevi Hasan El-Benna" gibi başlıklarla okuyucunun dikkatini kazanmayı başarmıştır. Benzer şekilde kitap; "İstanbul'da Afgani'nin Başına Neler geldi?", "Afgani, Aslında Kimdi?", "Müslüman Kardeşler'in Gerçek Kimliği Nedir?", "Afgani Arap (ve Hatta Türk) Milliyetçiliğinin Babası mı?" gibi kesin, net ve çarpıcı sorularla okuyucuyu peşinden sürükleyen bir tarza sahiptir. Fakat sorulan net sorulara rağmen verilen cevaplar konuların barındırdığı karmaşıklık ve muğlaklıklardan dolayı yeterince net değildir.

Bütün bölümlerde yazar o konuyla ilgili net cevaplar vermek yerine onunla ilgili düşünce ve iddialara yer vermiştir. Aynı konudaki farklı görüşleri sunup kenara çekilmiştir. Bundan ötürü; önemli düşünürlerden bol miktarda alıntıların yapıldığı görülmektedir. Bu bakımdan kitap, konuyla ilgili var olan tartışmalar hakkında bilgi verme amacını taşımaktadır. Genel olarak kitap bu konu üzerinde çalışanların tartışmalarına, yerli ve yabancı yazarlardan alıntılara ve daha derinlikli tartışmalar için kaynak eserlere atıf yaparak bu amacına ulaşmıştır. Kitap; okuyucuyu var olan tartışmalardan haberdar ederek daha derin tartışmalar için merakını canlandırmaktadır.